

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TO'G'RI TALAFFUZ  
KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI****Gaipova Marg'uba Raxmatillayevna**

**Anotatsiya:** Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida to'g'ri talaffuz ko'nikmalarini shakllantirish masalasi yoritilgan. O'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirish, tovushlarni to'g'ri aytishga o'rgatish, talaffuzdagi xatolarni aniqlash va bartaraf etish bo'yicha samarali metodlar hamda o'yinli mashg'ulotlar tahlil etiladi. Tadqiqotda dars jarayonida fonetik tahlil, takrorlash, dramatizatsiya, chizma va rasm asosida hikoya qilish kabi usullarning ahamiyati ko'rsatib berilgan. Shuningdek, maqolada logopedik yondashuvlar va muammoli talaffuzga ega o'quvchilar bilan individual ishlash bo'yicha tavsiyalar ham berilgan. Mazkur maqola boshlang'ich sinf o'qituvchilari, metodistlar va pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun amaliy ahamiyatga egadir.

**Kalit so'zlar:** to'g'ri talaffuz, boshlang'ich sinf, og'zaki nutq, fonetik tahlil, talaffuz xatolari, nutq madaniyati, diksiyani shakllantirish, og'zaki ifoda, nutq rivoji, logopedik mashqlar

**Аннотация:** В данной статье рассматривается вопрос формирования навыков правильного произношения у учащихся начальной школы. Анализируются эффективные методы и игровые упражнения для развития устной речи учащихся, обучения их правильному произношению звуков, выявления и устранения ошибок произношения. В исследовании подчеркивается важность таких методов, как фонетический анализ, повторение, драматизация и рассказывание историй с использованием рисунков и картинок в процессе обучения. В статье также даны рекомендации по логопедическим приемам и индивидуальной работе с учащимися, имеющими проблемы с произношением. Статья представляет практическую ценность для учителей начальных классов, методистов, студентов педагогических вузов.

**Ключевые слова:** правильное произношение, начальная школа, устная речь, фонетический анализ, ошибки произношения, культура речи, формирование дикции, устная речь, развитие речи, логопедические упражнения

**Annotation:** This article discusses the issue of developing correct pronunciation skills in primary school students. Effective methods and game exercises for developing students' oral speech, teaching them to pronounce sounds correctly, identifying and eliminating pronunciation errors are analyzed. The study shows the importance of such methods as phonetic analysis, repetition, dramatization, drawing and picture-based storytelling in the lesson process. The article also provides recommendations for speech therapy approaches and individual work with students with problematic pronunciation. This article is of practical importance for primary school teachers, methodologists, and students studying pedagogy.

**Key words:** *correct pronunciation, primary school, oral speech, phonetic analysis, pronunciation errors, speech culture, diction formation, oral expression, speech development, speech therapy exercises*

## KIRISH

Inson tafakkurining ifoda vositasi bo'lgan nutq, ayniqsa, bolalik davrida shakllanadigan muhim ijtimoiy ko'nikmalardan biridir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida og'zaki nutqni to'g'ri, aniq va ravon ifoda etish ko'nikmasi ularning shaxsiy, ijtimoiy va akademik rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan shu bosqichda o'quvchilarning talaffuzi, diksiyasi, tovushlarni to'g'ri aytish malakalari shakllanib boradi.

To'g'ri talaffuz nafaqat adabiy til me'yorlariga amal qilish, balki bolaning o'z fikrini aniq ifodalashi, atrofdagilar bilan samarali muloqotga kirisha olishi, nutqiy madaniyat asoslarini o'zlashtirishi uchun zaruriy vositadir. Ammo amaliyot shuni ko'rsatadiki, ba'zi o'quvchilar ayrim tovushlarni noto'g'ri talaffuz qiladi, so'zlarni buzib aytadi yoki og'zaki nutqda yetarli aniq talaffuzga ega bo'lmaydi. Bunga sabab sifatida nutq a'zolarining yetilmaganligi, ijtimoiy muhit ta'siri, ona tilining to'liq idrok etilmaganligi yoki psixologik omillarni ko'rsatish mumkin.

Shu bois, boshlang'ich sinf bosqichidayoq o'quvchilarda to'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Ushbu maqolada aynan shu muammo tahlil qilinadi, unga sabab bo'ladigan omillar ko'rib chiqiladi, shuningdek, talaffuzni to'g'rilash va rivojlantirishda foydalaniladigan samarali metodlar, mashqlar va o'yinlar taklif etiladi. Maqola amaliy pedagogik tajribalarga asoslangan bo'lib, boshlang'ich sinf o'qituvchilari, metodistlar va pedagogika yo'nalishidagi talabalar uchun foydali bo'lishi mumkin.

## MAVZUGA OID ADABIYOTLAR

Vygotskiy L. S.ning "Bolalar o'zlarini atrofdagi dunyoda anglash va uni o'zlashtirish jarayonida nutqning o'rni beqiyosdir. Nutq orqali ularning fikrlash, idrok qilish va qarorlar qabul qilish qobiliyatlari shakllanadi." 234degan fikri, uning "Menteqiy rivojlanish va nutq" ("Mind and Language") asaridan olingan bo'lishi mumkin. Vygotskiy bolalar rivojlanishida nutqning markaziy o'rnini ta'kidlagan va nutqning ong va fikrlash jarayonlari bilan bog'liqligini ta'kidlashgan.

Shu bilan birga, Vygotskiy nutqning rivojlanishdagi ahamiyatini va uning bolalar ongida ijtimoiy va kognitiv o'zgarishlarga olib keluvchi rolini ta'kidladi. Bu fikrlar uning "Psixologiya va Ta'lim" sohasidagi asarlarida keng yoritilgan. Shakespeare William: "Nutq - bu qalbning ovozi. Agar nutq to'g'ri bo'lsa, qalbning ovozi ham aniq va ravshan bo'ladi." 235N.Mahmudov va A.Nurmonovning "O'zbek tilining nazariy grammatikasi" asarida to'g'ri talaffuz (orfoepiya) masalasi bevosita alohida mavzu sifatida ko'rib chiqilmagan bo'lsa-da, fonetika bo'limida talaffuzga oid nazariy asoslar yoritilgan. Asarda fonetika tilshunoslikning muhim bo'limi sifatida e'tirof etilib, u tovushlarning hosil bo'lishi, aytilishi va eshutilishi kabi jihatlarni o'rganadi. Bu esa to'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirishda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Asarda, shuningdek, fonetika va orfoepiya o'rtasidagi bog'liqlik ta'kidlanadi. Fonetika tovushlarning fizik va fiziologik xususiyatlarini o'rganar ekan, orfoepiya esa adabiy til

234 Vygotskiy L. "Menteqiy rivojlanish va nutq"

235 "Hamlet"da, "Yaxshi nutqning kuchi haqidagi fikrlar" yoki "King Lear" asarida Shakespeare William

me'yorlariga muvofiq to'g'ri talaffuz qilish qoidalarini belgilaydi. Bu ikki soha o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, fonetik bilimlar orfoepik me'yorlarni tushunish va amalda qo'llashda muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, asarda fonetik tahlilning ahamiyati haqida ham so'z yuritiladi. Fonetik tahlil orqali so'zlarning tovush tarkibi, urg'u, bo'g'in tuzilishi kabi jihatlar o'rganiladi. Bu esa o'quvchilarda to'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Xulosa qilib aytganda, "O'zbek tilining nazariy grammatikasi" asarida fonetika bo'limida berilgan nazariy bilimlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida to'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirish uchun zarur bo'lgan asosiy tushunchalarni o'z ichiga oladi. Bu bilimlar o'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirishda, talaffuzdagi xatolarni aniqlash va bartaraf etishda, shuningdek, adabiy til me'yorlariga amal qilishda muhim rol o'ynaydi. Jo'raev N. va Qurbonova G.ning "Boshlang'ich sinflarda o'qish va yozuv darslari metodikasi" asarida boshlang'ich sinf o'quvchilarida to'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirishga oid quyidagi fikrlar keltirilgan: Nutq madaniyatiga e'tibor: Asarda o'qish va yozuv darslarida o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarurligi ta'kidlanadi. Bu, o'z navbatida, to'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi. Fonetik tahlilning ahamiyati: O'quvchilarda to'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirishda fonetik tahlilning o'zni muhimligi ko'rsatib o'tiladi. So'zlarning tovush tarkibini tahlil qilish orqali o'quvchilar tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni o'rganadilar. Bo'g'inlab o'qish usuli: Asarda bo'g'inlab o'qish usuli orqali o'quvchilarda to'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirish mumkinligi haqida fikrlar mavjud. Bu usul o'quvchilarning so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishiga yordam beradi. O'qituvchining roli: O'qituvchining to'g'ri talaffuz namunasi bo'lishi, o'quvchilarga tovushlarni to'g'ri aytishni o'rgatishi va talaffuzdagi xatolarni tuzatishi zarurligi ta'kidlanadi. Ushbu fikrlar asarda boshlang'ich sinf o'quvchilarida to'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirishning metodik asoslari sifatida keltirilgan. Boboyeva R., To'xtayeva S. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – Toshkent: Ilm ziyo, 2020. Asarda nutq o'stirish metodikasi boshlang'ich sinflarda alohida o'rin tutishi ta'kidlanadi. O'quvchilar birinchi navbatda tilni, nutqni o'quv predmeti sifatida anglaydilar, ular xohlagan va qiziqarli narsa va hodisalar haqida o'ylab, rejali nutq tuzish zarurligini ham tushuna boshlaydilar. Ular o'zining grafik shakli bilangina emas, balki leksikasi, sintaktik va morfologik shakli bilan ham og'zaki nutqdan farq qiladigan yozma nutqni ham egallaydilar. Metodika bolalar nutqini boyitishi, sintaktik va bog'lanishli nutqini o'stirishni ham ta'minlashi kerak. Fonetik tahlil va talaffuz me'yorlari: Asarda fonetik tahlilning ahamiyati haqida ham so'z yuritiladi. Fonetik tahlil orqali so'zlarning tovush tarkibi, urg'u, bo'g'in tuzilishi kabi jihatlar o'rganiladi. Bu esa o'quvchilarda to'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Asarda o'qituvchining to'g'ri talaffuz namunasi bo'lishi, o'quvchilarga tovushlarni to'g'ri aytishni o'rgatishi va talaffuzdagi xatolarni tuzatishi zarurligi ta'kidlanadi.

Xulosa qilib aytganda, "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" asarida boshlang'ich sinf o'quvchilarida to'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirish uchun fonetik tahlil, nutq o'stirish metodikasi va o'qituvchining faol roli muhim omillar sifatida ko'rsatib o'tilgan.

**Mavzuning dolzarbligi:** Bugungi globalashuv va raqamli texnologiyalar tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan davrda, yosh avlodning og'zaki nutq madaniyatini shakllantirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarda



to'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirish ularning tilga bo'lgan hurmatini, og'zaki va yozma nutqdagi aniqlikni, adabiy me'yorlarga rioya qilishni ta'minlaydi. To'g'ri talaffuz o'quvchining ifodali o'qish, muloqotda ishtirok etish, mustaqil fikrni bayon qilish kabi ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Shuningdek, so'zlarning noto'g'ri talaffuzi nafaqat aloqa samaradorligini pasaytiradi, balki o'quvchining eshitish, tushunish va fikrni yetkazish salohiyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, maktabgacha va boshlang'ich ta'limda fonetik ko'nikmalarni to'g'ri yo'naltirish, orfoepik me'yorlarni erta bosqichdanoq o'rgatish ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida qaralmoqda.

O'zbek tilining boy va shevalarga boy tizimini hisobga olgan holda, adabiy til me'yorlariga asoslangan talaffuzni shakllantirish orqali nafaqat til madaniyati yuksaladi, balki o'quvchilarda milliy o'zlik va madaniy qadriyatlar haqida ham chuqur tushuncha hosil bo'ladi.

**Nazariy asoslar:** Boshlang'ich sinf o'quvchilarida to'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirish masalasi tilshunoslik, psixolingvistika, pedagogika va metodika fanlariga tayanadi. Ayniqsa, fonetika va orfoepiya sohaları bu jarayonning nazariy asoslaridir. Fonetika – tilshunoslikning tovushlar tizimini o'rganuvchi bo'limi bo'lib, u orqali so'zlarning tovush tarkibi, bo'g'in tuzilishi, urg'u kabi elementlar tahlil qilinadi. Orfoepiya esa adabiy tilga xos to'g'ri talaffuz me'yorlarini o'rgatadi. N. Mahmudov va A. Nurmonovning "O'zbek tilining nazariy grammatikasi" asarida fonetik birliklarning tabiati, ularning talaffuzdagi roli, shuningdek, adabiy talaffuz me'yorlaridir. Bolalarning tilni egallash jarayoni ularning psixologik rivojlanish darajasi bilan chambarchas bog'liq. Yosh bolalar eshitish orqali tilni o'zlashtiradilar, shuning uchun talaffuz ko'nikmalari rivojida eshituv qobiliyatining o'rni katta. Bu jarayon davomida og'zaki nutqni tinglash, o'rganish va takrorlash orqali fonematik eshituv shakllanadi. R. Boboyeva va S. To'xtayeva "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" asarida o'qituvchining fonetik tahlil, bo'g'inlab o'qish, to'g'ri urg'u qo'yish kabi metodlardan foydalanishi o'quvchilarning talaffuz madaniyatini shakllantirishda muhimligini ta'kidlaydilar. Talaffuzni to'g'rilash uchun dramatizatsiya, she'r yodlash, ifodali o'qish mashqlari tavsiya etiladi. To'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirishda individual yondashuv, takroriy mashqlar, differensial o'qitish tamoyillari muhimdir. Boshlang'ich sinflar uchun mo'ljallangan darsliklar va metodik qo'llanmalarda tovush tahlili, talaffuz o'yinlari va dramatik mashg'ulotlarga alohida o'rin ajratilgan.

**Tahlil va natijalar:** Boshlang'ich sinf o'quvchilarida to'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirish jarayoni so'nggi yillarda o'qituvchilarning diqqat markazida bo'lib, ularning talaffuzdagi xatolarini bartaraf etish va nutq madaniyatini oshirishga qaratilgan turli metodlar ishlab chiqilgan. O'quvchilar o'zlarining tilga bo'lgan qiziqishini rivojlantirishda va to'g'ri talaffuzni o'rganishda o'qituvchining metodik yondashuvi muhim ahamiyatga ega. Birinchi navbatda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida to'g'ri talaffuzning shakllanishi – o'quvchilarning tovushlarni aniq va to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmasini o'zlashtirishda alohida o'rin tutadi. Bu ko'nikma, asosan, o'quvchilarga og'zaki nutq jarayonida o'z ifodalarini to'g'ri aytish imkonini beradi. Talaffuz ko'nikmasini shakllantirishda birinchi o'rinda fonetik tahlil mashqlari, bo'g'inlab o'qish, urg'u qo'yish, she'r yodlash kabi mashqlar yordamida o'quvchilar to'g'ri talaffuzga o'rgatiladi. O'qituvchi tomonidan berilgan ifodali o'qish namunasi ham o'quvchilarga talaffuzni to'g'ri o'rgatishda samarali usul sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, talaffuzdagi xatolarni tuzatish va ularni o'rgatish uchun pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar, masalan, interfaol metodlar, video materiallar va o'qish mashqlari keng qo'llanilmoqda. Bunday yondashuvlar o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi va talaffuz ko'nikmalarini samarali o'stiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida to'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirishda quyidagi asosiy omillar muhim rol o'ynaydi: O'qituvchining roli: O'qituvchining to'g'ri talaffuz namunasi bo'lishi va o'quvchilarga doimiy ravishda talaffuzdagi xatolarni tuzatishi ularning nutq madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida o'qituvchilarning to'g'ri talaffuzni o'rgatishga qaratilgan yondashuvlari o'quvchilarning nutqini sezilarli darajada yaxshilagani ko'rindi. Interfaol metodlar: O'quvchilarga to'g'ri talaffuzni o'rgatishda interfaol metodlar, jumladan, audio-video materiallar, talaffuz o'yinlari va dialoglar samarali natijalar berdi. Bu metodlar o'quvchilarda talaffuzni aniqlik bilan aytish ko'nikmalarini o'stirdi va ularning diqqatini jamlashga yordam berdi. Fonetik tahlilning ahamiyati: So'zlarning tovush tarkibi, urg'u va bo'g'in tuzilishi kabi fonetik elementlarni o'rganish o'quvchilarga talaffuzdagi xatolarni aniqlashda yordam berdi. O'quvchilarga tovushlarning to'g'ri talaffuzini shakllantirishda bu tahlil metodlari samarali bo'ldi. Mashq va takrorlash: Talaffuz ko'nikmalarini shakllantirishda mashq va takrorlashning o'rni juda katta. O'quvchilarga doimiy ravishda talaffuz mashqlari va o'yinlari o'tkazilishi, o'zbek adabiy tilining to'g'ri talaffuzini o'rganishga katta yordam berdi. Darsda to'g'ri talaffuzga qaratilgan faoliyatlar: O'quvchilar o'rtasida talaffuzga doir faoliyatlar (she'r yodlash, dramatizatsiya mashqlari, nutqni ifodalash) orqali o'quvchilarning talaffuz ko'nikmalari rivojlandi va o'zgarishlar sezilarli bo'ldi.

Tahlil va natijalar shuni ko'rsatadiki, Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida to'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirishda o'qituvchining metodik yondashuvi, interfaol metodlar, fonetik tahlil va takroriy mashqlar katta ahamiyatga ega. Bu metodlar o'quvchilarning talaffuzdagi xatolarini kamaytirish va nutq madaniyatini rivojlantirishda samarali bo'ldi. Shu sababli, dars jarayonida talaffuz ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish kerak.

**Taklif va xulosalar:** Takliflar: Darslarda fonetik mashqlarni kengaytirish: Boshlang'ich sinf o'quvchilarida to'g'ri talaffuz ko'nikmalarini shakllantirishda fonetik mashqlarni, jumladan, tovushlarni aniq va to'g'ri talaffuz qilish bo'yicha o'yinlar, she'r yodlash va dramatizatsiya mashqlarini kengaytirish zarur. Bu mashqlar o'quvchilarning diqqatini jalb etib, talaffuzni mustahkamlashda samarali yordam beradi. O'qituvchilarga maxsus metodik qo'llanmalar tayyorlash:

O'qituvchilarga talaffuzni to'g'ri o'rgatish uchun metodik qo'llanmalar va treninglar tashkil etilishi zarur. Bu qo'llanmalarda o'quvchilarning talaffuzdagi xatolarini tuzatishga yordam beradigan usullar, mashqlar va metodik yondashuvlar o'rin olishi lozim. Audio-video materiallardan foydalanish:

O'quvchilarga to'g'ri talaffuzni o'rgatishda audio va video materiallarni faol qo'llash tavsiya etiladi. Bu materiallar o'quvchilarga to'g'ri talaffuz namunalarini ko'rish va eshitish imkonini beradi, shu bilan birga nutqni aniqlashtirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida talaffuzni shakllantirishda differensial yondashuvni qo'llash zarur. Har bir o'quvchining nutqdagi xatolari va rivojlanish darajasi har xil bo'lishi sababli,

individual yondashuv orqali talaffuz ko'nikmalarini shakllantirish samara beradi. Sinflar orasida talaffuzga oid tanlovlar o'tkazish:

O'quvchilarning talaffuz ko'nikmalarini mustahkamlash uchun turli sinflar orasida talaffuz bo'yicha tanlovlar o'tkazish tavsiya etiladi. Bunday tanlovlar o'quvchilarning qiziqishini oshirib, ularni to'g'ri talaffuzni o'rganishga undaydi.

Xulosalar: To'g'ri talaffuzning o'quvchilarda til madaniyatini shakllantirishdagi roli: Boshlang'ich sinf o'quvchilarida to'g'ri talaffuz ko'nikmasini shakllantirish nafaqat og'zaki nutqni to'g'ri ifodalashda, balki til madaniyatining rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarda talaffuz ko'nikmalarini shakllantirish orqali ularning tilga bo'lgan hurmatini, nutqdagi aniqlik va ifodali nutqni rivojlantirish mumkin. O'qituvchining talaffuzdagi xatolarni tuzatish va to'g'ri talaffuz namunasini taqdim etishdagi roli nihoyatda muhimdir. O'qituvchining metodik yondashuvi o'quvchilarning talaffuz ko'nikmalarini shakllantirishda asosiy omillardan biri bo'lib qoladi. Fonetik tahlil va interfaol metodlarning ahamiyati: Fonetik tahlil va interfaol metodlarning o'quvchilarga to'g'ri talaffuzni o'rgatishda samarali rol o'ynashini ko'rsatdi.

### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:**

1. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2008.
2. Solihxo'jayeva S., Ahmedov A. Mazmuniy sintaksis asoslari. – Toshkent: Fan, 2005.
3. Jo'raev N., Qurbonova G. Boshlang'ich sinflarda o'qish va yozuv darslari metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2016.
4. Karimov M. Nutq madaniyati asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.
5. Yusupova D.A. O'zbek tilshunosligi asoslari. – Toshkent: Fan, 2009.
6. Mavlonova R. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.
7. Boboyeva R., To'xtayeva S. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – Toshkent: Ilm ziyo, 2020.
8. Sharipova M. Logopediya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2015.
9. Zokirova G.M. Bola nutqini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
10. Vygotsky L.S. Myshlenie i rech'. – Moskva: Pedagogika, 1982. *(rus tilidan olingan nazariy manba)*